

Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Muhakemesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı* **

Right to Trial within a Reasonable Time in Criminal Procedure
in the Light of Constitutional Court Decisions

Coşkun KOÇ***

ÖZ

Makul sürede yargılanma hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkının en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Ülkemizde ceza yargılamaların makul sürede bitirilememesi önemli bir yargısal sorundur. Hukuki uyumsuzlukların yargılama makamları önünde zaman içinde uzayıp gitmesi, her şeyden önce tarafların yargıya olan güvenini zedeledir. Geciken adaletten dolayı şüphelinin, sanığın, mağdurun ve toplumun yaşadığı kayıplar yaralayıcı boyutlara varabileceği gibi bu kayıpların telafisi de çok güçtür. Meseleye iç hukuk açısından baktığımızda, Anayasa'nın 141. maddesinde: "Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması yargının görevidir." denilmek suretiyle davaların makul bir süre içerisinde bitirilmesi gerekliliği açıkça düzenlenmiştir. Bu bağlamda, hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hem de Anayasa'nın ortak koruma alanı içerisinde yer alan makul sürede yargılanma hakkına ilişkin bireysel başvurular, Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilebilir bulunmaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesi, 23.09.2012 tarihinden itibaren kesinleşen kamu tasarrufları ile yargı kararlarına karşı makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarını esastan incelemektedir. Bu sayede uzun süren ceza yargılamaları ile mağdur olan başvurucuya etkili bir hukuk yolu ve uygun bir telafi imkânı sağlanmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle ceza muhakemesinde makul süre kavramı üzerinde durulacaktır. Ardından Anayasa Mahkemesi'nin makul sürede yargılanma hakkına ilişkin olarak verdiği kararlarında, bu hakkı yorumlayışı ve getirilen temel ölçütler

* Makale gönderim tarihi: 22.01.2020. Makale kabul tarihi: 29.05.2020. Coşkun Koç, "Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Muhakemesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2020, s. 89-113; <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2020.07.1.06>.

** Bu makale, 2017 yılında, Bandırma'da, "Resconggress 1.Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu" isimli uluslararası bir sempozyumda sunulan "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkına Bakışı" başlıklı tebliğden geliştirilmiştir.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu. İletişim: coskunkoc01@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9453-5919>.

üzerinde durulup, yeri geldiğinde birtakım eleştirilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk devleti, Anayasa Mahkemesi, adil yargılanma, makul süre, ceza muhakemesi.

ABSTRACT

The right to a trial within a reasonable time constitutes one of the utmost prominent factors of the right to a fair trial, as set forth in Article 6 of the European Convention on Human Rights. It is an essential judicial issue that the criminal proceedings in our country cannot be completed within a reasonable time. The prolongation of legal disputes in front of the judicial authorities undermines essentially the confidence of the parties to the judgment. It is very challenging to compensate for the damages of the suspect, defendant, victims and the society because of late judgment since the damages may be hurtful. When we consider the issue in terms of domestic law, it is clearly stated in the 141st article of the Constitution that the cases should be completed within a reasonable time by stating, "It is the duty of the judiciary to conclude trials as quickly as possible and at minimum cost." In this context, individual applications for the right to a fair trial within the common protection area of the European Convention on Human Rights and the Constitution are considered acceptable by the Constitutional Court. The Constitutional Court examined the individual applications against the judgments together with the public decisions that have been finalized since September 23, 2012, examined principally the allegations on the violation of the right for a fair trial. Hence, this constitutes an appropriate and effective remedy for the applicant, who is a victim of delayed criminal proceedings.

In this study, firstly, the concept of reasonable time in criminal procedure will be emphasized. Then, we are going to emphasize the decisions of the Constitutional Court on the right to a trial within reasonable time, Court's interpretation and main criteria about this right and we are going to criticize when it is necessary.

Keywords: Rule of law, constitutional court, fair trial, reasonable time, criminal proceedings.

Giriş

Hukuksal uyumsuzlukları çözümlenmek üzere yürütülen bir yargılama süreci sonucunda, adaletli çözüme ulaşılması yargı erkinin temel işlevidir. Bu temel işlevin yerine getirilmesinde, yargılama sürecinin kapsadığı zaman diliminin uzunluğu önemli bir etkidir. Yargı mercilerine duyulan güvenin korunması için hakkın mümkün olan en kısa sürede hak sahibine teslim edilmesi, uyumsuzluğun taraflarının en kısa sürede tatmin edilmesi gerekmektedir. İhtiyaç olunandan daha uzun süre devam eden bir yargılama süreci, adaletin gerçekleştirilememesi riskini bünyesinde barındırır. Bu risk bazen delillerin korunmasında doğabilecek sorunlardan, bazen tarafların uzayan davanın yargılama

giderlerini karşılama kapasitesini yitirmesinden, bazen de tarafların yargılama sürecinden manevi yönden yıpranmasından kaynaklanabilir. Belirtilen bu nedenler yargıya olan güvenin yitirilmesiyle ve yargısal mekanizmaların işleyişinden umulan yararın elde edilememesinden dolayı adalete olan inancın zayıflamasıyla sonuçlanabilmektedir¹.

Adil yargılanma hakkının bir alt unsuru olan makul sürede yargılanma hakkı, ceza hukuku açısından hakkında suç isnadı bulunan kimsenin mümkün olan en kısa sürede yargılanması anlamına gelmektedir. Ancak ülkemizde sıkça görüldüğü üzere ceza yargılaması gereğinden fazla sürüncemede kalarak kişinin hakkının temininde gecikme yaşanabilmektedir. İşte bu gibi durumlarda Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru suretiyle uğranılan mağduriyetin giderilmesi talep edilmektedir. Zira makul sürede yargılanma hakkını gözetmek devletin görev alanına girmekte ve devletin pozitif yükümlülüğünü oluşturmaktadır.

Çalışmamızda belirttiğimiz öneminden hareketle, ceza muhakemesinde makul sürenin saptanmasında Anayasa Mahkemesinin kullandığı ölçütler ve yargılanmanın makul süre içerisinde yapılmasının tespitine ilişkin sürenin başlangıç ve bitişi ele alınmıştır.

I. Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkının bir görünümü olan makul sürede yargılanma hakkının Anayasal veya yasal bir tanımı bulunmama ile birlikte bu hakka ulusal ve uluslararası düzenlemelerde yer verilmiştir. Ayrıca, makul sürede yargılanma hakkı AIHM ve Anayasa Mahkemesinin çok sayıda içtihadına konu olmuştur².

Makul süre içerisinde yargılanma hakkı, hukuk devleti ilkesi içerisinde çıkmaktadır³. Hukuk devleti ise en genel anlamıyla kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AIHS) 6'ncı maddesinde düzenlenmiş olan adil yargılanma hakkının temel unsurlarından biri olan "makul sürede yargılanma hakkı", herkese, davasının makul bir süre içinde sonuçlandırılmasını isteme hakkı vermektedir. Nitekim Sözleşmenin 6'ncı maddesinin birinci fıkrasında yargılamanın makul bir süre içinde sonuçlandırılması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu norm, hızlı yargılamanın insan

1 Ayşe Özkan Duvar, "Bireysel Başvuru Kararlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 68, Sayı 1, 2019, s. 288-289.

2 İsmail Şahin, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2019, s. 226.

3 Veli Özer Özbek, Mehmet Nihat Kanbur, Koray Doğan, Pınar Bacaksız, İlker Tepe, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Bası, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015, s. 65.

hakları perspektifi açısından vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktadır⁴. Benzer bir düzenleme 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde mevcuttur. "Hak arama hürriyeti" başlıklı Anayasa m. 36/1'de, "adil yargılanma" hakkına yer verilmek suretiyle kişinin makul sürede yargılanma hakkına sahip olduğu zımni olarak kabul edilmiştir⁵. Muhakemenin mümkün olan en kısa sürede bitirilmesini ifade eden bu hak hem ceza, hem idari yargı, hem de hukuk davaları için geçerlidir. Tüm hak arayanlar için geçerli olan bu ilkenin amacı; uyuşmazlığın taraflarını yargılanma işlemlerinin sürüncemede kalmasına karşı korumak, uyuşmazlık konusu hakka bir an önce ulaşabilmelerini sağlamak ve tarafların davanın sonucu konusunda endişe içinde yaşamalarını önlemektir. Ceza davaları açısından bir amaç daha vardır ki, suçsuzluk karinesine rağmen sanığa yapıştırılan suçluluk damgasının ve sanığın karşı karşıya kaldığı belirsizlik durumunun daha fazla sürmeden bir an evvel sonuçlanmasını sağlamaktır. Bahsettiğimiz olumsuzluklarından ötürü yargılamanın en az sonucu kadar, makul sürede bitmesi de önem taşımaktadır.

Toplumun yargı organlarına olan güveninin korunabilmesi, hakkın gerçek sahibine bir an önce tesliminin sağlanması ve uyuşmazlığın taraflarının en kısa süre içerisinde tatmin edilebilmesi açısından yargılamanın makul süre içerisinde bitirilmesi ilkesi son derece önemlidir. Yargılamanın makul süre içerisinde bitirilmemesi durumunun, tarafların yargıya güveninin sarsılması dolayısıyla bu davanın gecikmesinde yararı olana cesaret vermesi mümkündür. Ayrıca bu gecikme sebebiyle tarafların hak kaybı boşluğunu doldurmak için kendi adalet anlayışına, yani yasal olmayan bir şekilde zorla hak elde etme yoluna başvuracağı da açıktır⁶.

II. Ceza Muhakemesinde Makul Süre Kavramı ve Kapsamı

A. Kavram

Anayasamızın 141. maddesinin son fıkrasına göre, davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması yargının görevidir. Bu fıkradaki "mümkün olan süratle" ifadesini makul bir sürede muhakemenin tamamlanması olarak anlamak gerekir. Ancak hangi durumlarda makul sürenin aşıldığı konusunda ne AİHS'de ne de Anayasamızda somut bir süre öngörülmüş değil-

4 Martin Kuijer, "The Right to a Fair Trial: Effective Remedy for Excessively Lengthy Proceedings (Articles 6 and 13 ECHR)", *EJTN Seminar 'Effective Remedies, Lengthy Proceedings and Access to Justice in the EU'*, Cracow, 2013, s. 2.

5 Ersan Şen, *Ceza Yargılamasında Makul Süre*, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-drersan-sen/1742035>, (18.11.2018)

6 Siddik Onur Özer, "Yargılama Hukukunda Bir Adil Yargılanma Hakkı Unsuru Olarak Makul Sürede Yargılanma", *Hukukçular Arası Makale Yarışması*, TBB Yayınları, Ankara, 2014, s. 96.

dir; AİHM'nin kararlarında da belirtildiği üzere her somut olayın özelliklerine göre hareket edilir⁷. Öncelikle “makul” kelimesi ile ifade edilmek istenen husus, hukukun temelinde yer alan “sosyal bakımdan kabul edilebilir davranışların sınırı” olarak açıklanabilir⁸. 1982 Anayasası'nın 141/4. maddesinde “makul süre” deyimini kullanılmamakla birlikte, “davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir” hükmü ile makul süre tanımlanmaya çalışılmıştır. 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 39. maddesi yargılamaların makul sürede tamamlanması amacına yöneliktir.

Makul kavramı son derece belirsiz bir kavramdır⁹. Dava süresinin yıl, ay, gün olarak hesaplandığında kısa ya da uzun olması, sürenin makul olup olmadığının tespitinde tek başına ölçüt değildir. Ancak ceza yargılamasındaki uzun süre tamamen de göz ardı edilemez. Bu nedenle sürenin makul olup olmadığını değerlendirmede, genellikle, muhakeme işlemlerinin toplam süresine bakılır. Bununla birlikte, istisnai olarak, işlemlerin belirli bir aşamasındaki, tek bir makul olmayan gecikme durumu da ihlal tespitine yol açabilir. Örneğin, davanın toplamda 4 yıl sürmesi, fakat bunun 3 yılının tek bir bilirkişi raporu beklenerek geçirilmesi gibi...¹⁰.

Yargılamanın makul sürede tamamlanıp tamamlanmadığı değerlendirilirken davanın karmaşıklığı, itham ve isnat edilen suçun niteliği; tarafların ve yetkili makamların tutumları, yargı sisteminin yapısal sorunları gibi faktörler dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmalıdır. Davanın karmaşıklığının göstergeleri; olayın kapsamı ve güçlükleri, davadaki sanık ve tanık sayısının çokluğu, usuli işlemler, birleştirme ve ayırma işlemleri, çocukların yargılamaya dahil olması, uluslararası yazışmalar, iade işlemleri gibi hususlardır¹¹.

Yalnız burada şu husus da göz ardı edilemez; çabuk yargılama uğruna gerçeğin araştırılması ihmal edilemez ve yüzeysel bir araştırma ve sorgulamayla hemen sonuca gidilemez¹². Makul süre, davaların çabuk sonuçlandırılmasını, özellikle her ne pahasına olursa olsun çabuk bitirilmesini amaçlayan bir ilke değildir. Eğer böyle olsaydı, yargılama sonunda verilen kararın doğru bir karar olmasından feragat edilmiş olurdu. Bu nedenle yargılamanın çabuk değil,

7 Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, Rifat Murat Önok, İnsan Hakları El Kitabı, 5. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 245.

8 Feyyaz Gölcüklü, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, *İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve T.B.M.M. Sempozyumu*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s. 1.

9 Michael A. Code, *Trial Within a Reasonable Time*, Carswell Publishing, Canada, 1992, s. 5.

10 Tezcan, Erdem, Sancakdar vd., s. 246.

11 Vahit Bıçak, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 4. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2018, s. 138.

12 Bıçak, s. 137.

makul süre içinde bitirilmesi amaçlanmıştır. Zira makul süre, önceden belirlenebilen bir süre veya azamî bir süre değildir. Bu, her dava ya da iş için ayrı ayrı uygulanması gereken akılcı bir tutumun ifadesidir¹³.

B. Makul Sürenin Hesaplanmasında Esas Alınacak Tarihler

Yargılamada makul sürenin tespit edilebilmesi için öncelikle belirlenmesi gereken yargılama süresinin başlangıcı ve bitiştir. Anayasa Mahkemesine göre;

“Ceza yargılamasının süresi tespit edilirken sürenin başlangıç tarihi olarak bir kişiye suç işlediği iddiasının yetkili makamlar tarafından bildirildiği veya isnattan ilk olarak etkilendiği arama ve gözaltı gibi birtakım tedbirlerin uygulandığı tarih; sürenin sona erdiği tarih olarak suç isnadına ilişkin nihai kararın verildiği, yargılaması devam eden davalar yönünden ise Anayasa Mahkemesinin makul süre şikâyetiyle ilgili kararını verdiği tarih esas alınır.”¹⁴

Anayasa Mahkemesinin bu kararından da anlaşılacağı üzere Ceza davalarında makul süre, suç isnadıyla yani kişinin suç işleme şüphesi altına girmesi ile başlar. Dolayısıyla makul süre, çoğu zaman olayın ceza yargıci önüne getirilmesinden önce, polis veya savcılık soruşturması başlanıldığı tarihte veya yetkili makam tarafından kişinin suç işlediğine dair iddianın resmi bildiri ile işlemeye başlayabilmektedir¹⁵.

Sürenin sonu ise mümkün ve olası kanun yolları dahil yargılamanın kesin hükümle sonuçlandığı tarihtir. Davada uygulanacak hükmün Anayasa Mahkemesine götürülmüş olması halinde bu merci önünde geçen süre kural olarak hesaba katılmaz. Ancak Anayasa Mahkemesinin kararı asıl davanın esasını doğrudan doğruya etkiler cinsten ise bu mahkeme önünde geçen sürenin de makul sürenin hesabında göz önüne alınması gerekir¹⁶.

Anayasa Mahkemesinin makul sürenin sonunu, kesin hüküm olarak niteleyen kararına göre:

“Makul sürenin hesaplanmasındaki başlangıç tarihi 23.09.2012 tarihinden önce olan, ancak bu tarihte yargılaması devam eden veya verilen nihai karar henüz kesinleşmemiş olan ceza davaları ile ilgili olarak, dikkate alın-

13 Hakan Pekcanitez, “Medeni Yargıda Adil Yargılama Hakkı”, *İzmir Barosu Dergisi*, 1997, s. 43.

14 Hüseyin Kınağ Başvurusu, Başvuru Numarası: 2018/27472, Karar Tarihi: 11/12/2019, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> (25.05.2020).

15 Karen Reid (Terc. Bahar Öcal-Düzgören), *Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 151.

16 Bahri Öztürk vd., *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 123.

cak süre, 23.09.2012 tarihinden sonra geçen süre değil, suçun isnat edildiği tarihten itibaren geçen süredir. Dolayısıyla, ceza muhakemesinde yargılama süresinin makul olmadığı yönündeki şikâyetlerde, 23.09.2012 tarihinde derdest olmak şartıyla, suç isnadının gerçekleştiği tarihten nihai kararın ilgisi tarafından öğrenildiği tarihe veya devam eden davalarda Anayasa Mahkemesinin başvurusu karara bağladığı tarihe kadar geçen süre dikkate alınacaktır.”¹⁷.

Olağanüstü kanun yollarına başvurulması halinde ise işleyecek süre, makul sürenin tespitinde dikkate alınmayacaktır. Zira olağanüstü kanun yollarına kesinleşmiş hükümlere karşı başvurulabilir. Bu aşamada artık nihai karar verilmiş ve yargılama sonlandırılmıştır.

C. Ceza Muhakemesinde Yargılamanın Makul Sürede Sonuçlandırılması İlkesi

Ülkemizde gerek yargılamada makul süre, gerekse tutuklulukta makul süre yönünden gerçekleşen hukuksal ihtilaflar yüksek orandadır. Tutuklulukta geçen süreler bazen iddianamenin düzenlenmesi ve sanıkların hakim karşısına çıkarılması sürecindeki sorunlar nedeniyle verilebilecek tavan cezaların süresini aşabilmiştir. Uzun süren ceza yargılamaları, bazen sanıkların tahliye olabilmek için aleyhlerindeki hükümlülük kararını temyiz etmekten vazgeçmesine sebebiyet vermektedir¹⁸. İşte muhakemenin makul süreyi aşmasının yarattığı olumsuzlukları gidermek maksadıyla CMK’da, birtakım düzenlemeler yer almaktadır.

CMK m.190/1 “*duruşmaya ara verilmeksizin devam edilerek hüküm verilir.*” demek suretiyle yargılamanın makul süre içerisinde yapılmasını sağlamak istemektedir. Ancak CMK açısından ne kadarlık bir sürenin makul süre olduğu belirsizdir. Kanunda böyle bir makul yargılama süresi verilmemektedir. Kanaatimizce her somut olayın özelliklerine göre makul bir yargılama süresi belirlenmelidir.

Duruşma, tek oturumda bitirilemez ve oturumlar arasında uzun zaman aralıkları olursa, hakim önceki oturumlardan edindiği kanaati unuttur ve duruşmanın sonunda duruşmanın akışını tespit etmek için tutulan tutanaklardan, yani dosyadan olayı anlamaya çalışır. Bu durum, duruşmanın yoğunluğu, doğrudan doğruya lığı ile sözlülüğü ilkelerinin göz ardı edilmesine, adeta belgeler üzerinden karar verilmesine ve belgelerin olayı anlama aracı olarak kullanılmasına sebebiyet verir¹⁹.

17 B.E. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/625, Karar Tarihi: 09/01/2014, <https://kararlarbilgi.bankasi.anayasa.gov.tr> (02.01.2020).

18 Duvan, s.291.

19 Nur Centel, Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Bası, Ankara, Beta Yayınları, 2015, s. 676.

CMK, başta iddianamenin iadesi olmak üzere (m. 174) pek çok yeni düzenleme ile duruşmaların kural olarak tek celse olmasının yolunu açmıştır. Bundan sonra, dosya tekemmül ettirilmeden kamu davası açılmayacaktır. Öte yandan CMK m.171’de öngörülen hallerde kamu davası açma hususunda savcıya takdir yetkisinin verilmiş olması; takibi şikayete bağlı suçlarda uzlaşma öngörülmesi (TCK m.73, CMK m.253 vd.); dar da olsa ön ödemenin muhafaza edilmesi (TCK m. 75) yeni TCK’da kabahatlerin suç olmaktan çıkartılması mahkemelelerin yükünü azaltarak ceza muhakemesinin hızlanmasına ve daha kaliteli yapılmasına katkı sağlayacaktır²⁰.

CMK m.190/1, zorunlu hallerde ve makul sürede yargılanma ilkesini ihlal etmemek şartıyla duruşmaya ara vermesini de mümkün kılmaktadır. Nitekim CMK m. 190/1 c.2’ye göre: “Ancak, zorunlu hâllerde davanın makul sürede sonuçlandırılmasını olanaklı kılacak surette duruşmaya ara verilebilir.”. Ancak ülkemizdeki uygulamaya baktığımızda, duruşmaların uzun aralar verilerek sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu uygulama, tazminatı gerektiren bir hukuka aykırılık yaratmaktadır. Bu madde uyarınca ceza yargılamasında verilecek ara çok kısa olmalı ve duruşma bütünlük arz etmelidir.

Doktrindeki bir görüşe göre, duruşmaya ara verilmesine cevaz veren CMK m.190/1 c.2, uygulamadaki uzun araları yasallaştırıcı ve duruşmanın yoğunluğu ilkesini zayıflatıcı niteliktedir²¹. Biz de bu düşünceye katılmaktayız. Bu hüküm sayesinde ceza yargılamasında duruşmaların arası uzun tutulmakta ve bu suretle adil yargılanma hakkı zedelenmektedir. Makul sürede yargılanma hakkının tesisi için yasaya duruşmaların arasındaki azami sürenin ne kadar olacağı eklenmelidir.

Sanık, tanık veya bilirkişinin davetini veya savunma delillerinin toplanmasını istediğinde, bunların ilişkin olduğu olayları göstermek suretiyle bu husustaki dilekçesini duruşma gününden en az beş gün önce mahkeme başkanına veya hakime vermesi şeklindeki düzenleme (CMK m.177) muhakemenin makul sürede sonuçlandırılmasını sağlamaya yöneliktir²².

5271 sayılı CMK’da muhakemenin makul sürede tamamlanması için başka düzenlemeler de yapılmıştır. Şahsi davanın kaldırılması kabahatlerin suç olmaktan çıkartılması, hakimin hukuka aykırı iddianameyi reddedebilmesi (CMK m.174), duruşmaya çapraz sorgu sisteminin getirilmesi (CMK m.201), uzlaşmaya ilişkin hükümler bu yönde atılan adımlardır.

20 Öztürk, s. 122.

21 Centel, Zafer, s. 677.

22 Bıçak, s. 138.

İstinaf ve temyiz incelemelerinin de makul sürede neticelendirilmesi gerekmektedir. Bölge adliye mahkemelerince ilk derece mahkemesi kararındaki hukuka aykırılığın düzeltilerek istinaf başvurusunun esastan reddine karar verilmesi ile 303'üncü maddesinde yer verilen Yargıtay tarafından bozma kararı verilmeksizin hukuka aykırılığın giderilmesine dair hükümler, yargılamaların sürüncemede kalmamasını amaçlayan hükümlerdir²³.

Ceza muhakemesinde makul süre sadece kovuşturma değil, soruşturma evresi için de geçerlidir. Gerçekten uzun süren bir soruşturma, kişi güvenliği ve hukuk devleti ilkelerini ihlal eder. Bu nedendir ki, özellikle soruşturma evresinde başvuru koruma tedbirleri süre ile sınırlandırılmıştır²⁴. Buna rağmen mevzuatımızdaki tutuklama süreleri, ceza muhakemesinin makul sürede tamamlanması noktasında bazı sorunlar yaratmaktadır. Tutuklama süreleri ile makul sürede yargılanma ilişkisi öneminden ötürü çalışmamızda ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

D. Tutukluluk Sürelerinin Makul Yargılama Süresiyle İlişkisi

Ceza yargılamasında sanık suçluluğu ispatlanıncaya kadar suçsuz sayılacaksa da bu onun hakkında mahkumiyete kadar hiçbir şey yapılamayacağı anlamına gelmemektedir. Zira, sanık henüz suçlu değilse bile şüpheli olması nedeniyle masum da değildir. Bu nedenle, sanıklar hakkında bir takım yargılama önlemlerinin alınması belli sınırlar içinde kalmak kaydıyla suçsuzluk karinesini ihlal etmez²⁵. İşte bu önlemlerden bir tanesi tutuklamadır. Tutuklama, ceza muhakemesindeki en ağır koruma tedbiri olarak kesin bir hükümle mahkum olmadan kişinin hürriyetinin kaldırılmasıdır²⁶.

Ceza hukuku kişi hak ve hürriyetleri üzerinde en fazla etkisi olan bir hukuk disiplini²⁷. Başka bir anlatımla ceza hukuku devletin demir yumruğudur²⁸. Ceza muhakemenin sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlayan tedbirler içerisinde, kişi özgürlüğüne en ağır müdahaleyi, hiç şüphesiz, tutuklama oluşturmaktadır²⁹. Ülkemizde tutuklulukta geçen süreler yönünden yüksek oranda ihtilaf

23 Şahin, s. 227.

24 Özbek vd., s. 66.

25 İlhan Üzülmöz, "Türk Hukukunda Suçsuzluk Karinesi ve Sonuçları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 58, 2005, s. 62-63.

26 Yener Ünver, Hakan Hakeri, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 10. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 352.

27 İzzet Özgenc, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 13. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s. 107.

28 M. Emin Artuk, Ahmet Gökçen, M. Emin Alşahin, Kerim Çakır, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 12. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 13.

29 Mahmut Koca, "Tutuklamada Oranlılık İlkesi Çerçevesinde 2002 CMUK Tasarısının 'Adli Kontrol' Tedbirinin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 111.

mevcuttur. Tutuklulukta makul süreye ilişkin sorunlar da yargılamada makul süreye ilişkin sorunlar kadar bireysel hak ihlallerine meydan verebilmektedir. Tutuklulukta geçen süreler bazen iddianamenin düzenlenmesi ve sanıkların hakim karşısına çıkarılması sürecindeki sorunlar nedeniyle verilebilecek tavan cezaların süresinin aşılması biçiminde ortaya çıkabilmektedir³⁰.

Tutuklulukta makul süre ile yargılamada makul süre esasında birbirinden bağımsız kavramlardır. AİHS’de yargılamanın makul sürede tamamlanmasına ilişkin düzenleme 6. maddede yer alırken tutuklulukta makul süre kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının düzenlendiği 5. maddenin 3. fıkrasında düzenlenmiştir.

Hukukumuzda tutukluluğa ilişkin süre CMK 102. maddede düzenlenmiş, bir yıl ve iki yıldan oluşan iki ayrı süre öngörülmüştür. Hangi şartlar altında bu sürelerin üzerine çıkılabileceği ise yine aynı maddede gösterilmiştir. Bu sayede sanığın makul sürede yargılanması gereği (AİHS m. 5/3 ve AY m. 19/7) yerine getirilmeye çalışılmıştır. Gerek Cumhuriyet savcısına, gerekse sanığa tutukluluğun devam edip etmeyeceğinin incelemesini isteme yetkisi verilmiş (CMK m. 108) olması da tutukluluğun makul sınırlar içinde kalması sağlanmaya yönelik bir adımdır. Bu düzenlemelerden hareketle, gerek ağır ceza mahkemesinin görevine girmeyen haller için öngörülen bir yıllık, gerekse ağır ceza mahkemesinin görevine giren haller için öngörülen iki yıllık tutukluluk sürelerini, yasal koşulları dışında uzatmak makul sürede yargılanma hakkının ihlaline neden olacaktır.

Doktrine Kunter tarafından tanıtılan bir kavram olan *kısa soruşturma*, suçu işlediği konusunda “kuvvetli şüphe” bulunduğu için tutuklanan bir şüpheli hakkında en kısa sürede “yeterli şüphe” bulunduğu hallerde iddianame düzenlenmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Tutuklanan bir şüphelinin en kısa zamanda davası açılabilir, buna delil durumu müsaittir. Eğer delil durumu müsait olmadığı için iddianame düzenlenemiyorsa, o zaman tutuklama kararı hatalı olarak verilmiştir³¹.

Anayasa m. 19/7 göre: “*Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ... isteme hakları vardır.*”. Doktrinindeki bir görüşe göre, madde metninde sadece tutuklulardan bahsedilmekle birlikte makul süre içerisinde yargılanma, sadece tutuklulara özgü bir hak değildir³². Biz de bu görüşe katılmaktayız. Anayasanın lafzından hareketle makul sürede yargılanma hakkının sadece tu-

30 Duvan, s. 306.

31 Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 3. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2015, s. 492.

32 Özbek vd., s. 66.

tuklara ait olduğunu söylemek, en başta Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkıyla bağdaşmaz.

Anayasa Mahkemesine göre tutukluluk süresinin makul olup olmadığı konusunun, genel bir ilke çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Bir sanığın tutuklu olarak bulundurulduğu sürenin makul olup olmadığı, her davanın kendi özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Tutukluluğun devamı ancak masumiyet karinesine rağmen Anayasa'nın 19. maddesinde güvence altına alınan kişi hürriyeti ve güvenliği hakkından daha ağır basan gerçek bir kamu yararının mevcut olması durumunda haklı bulunabilir³³.

Anayasa Mahkemesi konumuzla ilgili vermiş olduğu bir kararında, tutuklunun makul sürede yargılanma hakkının, diğer yargılamalara göre daha yüksek bir korumaya tabi olduğunu belirtmiş ve şu tespitlerde bulunmuştur:

“Anayasa'nın 19. maddesinde güvence altına alınan serbest bırakılmayı isteme hakkı uyarınca, bir ceza soruşturması veya kovuşturması kapsamında tutuklu olan kişiler ilgili yargı mercilerinden serbest bırakılmalarına karar verilmesini talep edebilirler. Bu hakkın bir yansıması olarak 5271 sayılı Kanun'un 104. maddesinin (1) numaralı fıkrasında, şüpheli veya sanığın soruşturma ve kovuşturma evrelerinin her aşamasında salıverilmesini isteyebileceği belirtilmiştir; aynı Kanun'un 108. maddesinde de tutukluluğun soruşturma ve kovuşturma evrelerinde belirli süreleri aşmayacak şekilde resen incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yargı organlarınca tutukluluğun her aşamasında gerek kişinin serbest bırakılma talebi üzerine gerekse resen yapılan incelemelerde tutulmanın meşru nedenlerinin açıklanması Anayasa'nın 19. maddesinin yedinci fıkrasının bir gereğidir.

Anılan maddede ayrıca tutuklanan kişilerin makul sürede yargılanmayı isteme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak yargılamanın makul sürede sonuçlandırılmaması, Anayasa'nın 36. maddesi ile güvence altına alınan adil yargılanma hakkının konusudur. Kişilerin fiziksel hürriyetlerinin kısıtlanmasına ilişkin güvencelerin belirtildiği Anayasa'nın 19. maddesine göre öncelikle tutukluluğun makul süreyi aşmaması gerekir. Bununla birlikte maddenin tutuklu olarak sürdürülen yargılamanın makul sürede sonuçlandırılması gerektiğine de işaret ettiği görülmektedir. Hürriyeti kısıtlanarak yargılanan kişinin yargılamanın makul sürede bitirilmesi menfaati, işin doğası gereği diğerlerine göre daha fazladır. Bu bağlamda Anayasa'nın 19. maddesinin yedinci fıkrasında belirtilen tutuklu kişinin makul sürede yargılanma hakkı, Anayasa'nın 36. maddesi ile

33 Murat Narman Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1137, Karar Tarihi: 2/7/2013. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (06.12.2019).

güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki makul sürede yargılanma hakkına göre daha yüksek bir koruma sağlamaktadır.”³⁴

III. Ceza Muhakemesinde Uzun Süren Yargılamalar

A. Ceza Muhakemesinde Uzun Süreli Yargılamaların Nedenleri

AİHS m. 6/1’de, “her şahıs... bir mahkeme tarafından davasının *makul bir süre içinde* hakkaniyete uygun ve aleni surette dinlenmesini istemek hakkını haizdir” denilmek suretiyle makul sürede yargılanma hakkına işaret edilmiştir. Anayasamızda ise, davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılmasının, yargının görevi olduğu açıklanmıştır (m. 141/son). Bu durumda ceza muhakemesinin aylarca bazen de yıllarca sürdüğü ülkemizde, insan hakları ihlallerinin bu bakımdan ciddi boyutlarda olduğunu itiraf etmek zorundayız³⁵.

Ülkemizde ceza yargılamalarının makul sürede sonuçlandırılmamasının pek çok nedeni ortaya konabilir. Her şeyden önce uyuşmazlıkların çoğalması ve alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının geliştirilememiş olması, muhakemeyi uzatmaktadır. Nitekim Adalet Bakanlığı, adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğünün 2018 yılı adli istatistiklerine³⁶ bakıldığında, ceza mahkemelerinde yıl içinde açılan dosya sayısının 1.601.160 olduğunu görmekteyiz. Benzer şekilde 2018 yılı için soruşturma evresi dosya sayısı 4.419.903’dür. Tek başına bu sayılar bile ülkemizde ceza hukuku alanında yargılama sürelerinin uzunluğuyla ilgili bize bir fikir vermektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olan ülkeler, ceza yargılamalarını makul sürede bitirecek şekilde yargı mekanizmalarını geliştirmek, yargı teşkilatını kurmak ve düzenli olarak çalışmalarını sağlamak yükümlülüğü altındadırlar. Bu yükümlülük Türk hukuk sistemi tarafından yeterince yerine getirilmediğinden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çok sayıda davada makul sürede yargılamayı tamamlamadığı gerekçesiyle Türkiye aleyhine tazminata hükmetmiştir. Örneğin, Mansur/Türkiye davasında yargının işleyişinin tuhaf kusurları gözler önüne serilmiştir. Sanık, 6 yıl boyunca hakim önüne çıkarılmadan tutuklu kalmış, hakkında aynı ildeki iki ceza mahkemesine aynı konuda iki dava açılmış, davaların farkına iki yıl sonra varılabilmektedir. Dosyadaki Rumca belgeler İstanbul’da çevirmen bulunamadığı için Ankara’ya gönderilmiş ve sonuçta Ankara’da da bulunamayıp geri gönderilmiştir. Mansur davası kuşku-

34 Yurt Atayün Başvurusu, Başvuru Numarası: 2017/34216, Karar Tarihi: 29/5/2019, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (25.05.2020).

35 Öztürk, s. 122.

36 Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, *Adli İstatistikler 2018*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 9 vd.

suz çok istisna oluşturan bir örnek olmakla birlikte Türk ceza yargılamasının yavaş işlediği bir olgudur³⁷.

Ceza davalarının uzun sürmesinin bir diğer nedeni, duruşmaların gereksiz şekilde ertelenmesidir. Bazen iddia makamı, bazen sanık müdafisi, çoğunlukla da ara karar vermeye yönelik hazırlık yapmamış dava hakimleri gereksiz ertelemelere sebebiyet vermektedir. Soruşturmanın olgunlaştırılmamış olması durumunda da soruşturma sonucuna dayalı olarak temellendirilen davanın uzatılması mümkün olmaktadır. Hakimlerin dava konusuna vakıf olmamasına bağlanabilecek bir başka istenmeyen sonuç, bilirkişilere lüzum bulunmadan başvurulmasıdır. Lüzum bulunduğu hallerde ise bilirkişiden beklenen raporun temel hatları açık belirtilmediğinde birden çok kez dosyanın geri gönderilmesi neticesinde, birkaç günde alınabilecek sonucun alınması aylar hatta yıllar alabilmektedir. Mesela Adli Tıp Kurumuna gönderilen her bir dosya için bekleme süresi normalin çok üstündedir. Aynı ceza dosyasının ikinci ya da üçüncü kez gönderilmesi halinde ise geçen süre kronikleşmektedir³⁸.

Uyuşmazlığın esastan karara bağlanmadığı, yetkisizlik, görevsizlik, birleştirme, düşme ve davanın reddi kararlarının çokluğu, ülkemizde ceza muhakemesinde yargılama sürelerini uzatan diğer nedenlerdir.

B. Ceza Muhakemesinde Uzun Süreli Yargılamanın Sonuçları

Ceza adaleti mekanizmasının geç işlemesi ceza adaleti yönetiminin kalitesi ve etkinliği açısından son derece olumsuzdur. Cezanın yararlı olabilmesi, suç eyleminin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra uygulanmasına bağlıdır. Zamanın delilleri yıpratmasına da geç işleyen ceza adaleti ortam hazırlar. Medeni yargılamanın aksine, ceza yargılamasında delillerin önceden hazırlanması mümkün değildir. Dolayısıyla, delillerin zamanla silinmesi, örneğin tanıkların zamanla olayı unutmaları gibi nedenlerden dolayı ceza adaletinin gerçekleşmesi en kısa sürede sağlanmalıdır. Ayrıca, ceza yargılaması suçlu olmayanların da karışabileceği bir süreçtir. Gerçek bir an önce ortaya çıkarılmalıdır ki, masum şüpheli ve sanıkların sosyal itibarları daha fazla yıpranmasın, masum insanlar bir an önce temize çıkarılsın. Kişinin uzun süre suç isnadı altında kalmadan, yargı halini alan bir kararla davasının sona ermesi demokratik toplumun gereklerindedir³⁹.

Davaların uzamasına neden olan tüm sorunlar, yargı erkinin adaleti sağlama işlevinden uzaklaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Oysa yargının varlık nedeni, ge-

37 Bıçak, s. 137.

38 Duvan, s. 295.

39 Bıçak, s. 138.

rek yargılama süreci bakımından, gerekse davaların ulaşacağı sonuç açısından adaletin gerçekleştirilmesidir. Adaletin sağlanma sürecindeki gecikme, sürecin varacağı sonucun da eksik ya da adaletsiz gerçekleşmesine neden olmaktadır⁴⁰.

IV. Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ceza Muhakemesinde Makul Süre

A. Genel Olarak

Bilindiği üzere ülkemizde yargılamaların uzun sürmesi önemli bir yargısal sorundur. Bu sorunun çözümü için atılan adımlardan bir tanesi de Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkıdır. Bu bağlamda, hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hem de Anayasa'nın ortak koruma alanı içerisinde yer alan makul sürede yargılanma hakkına ilişkin bireysel başvurular Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilebilir bulunmaktadır. 23.09.2012 tarihinden itibaren kesinleşen kamu tasarrufları ile yargı kararlarına karşı bireysel başvuruları inceleyen Anayasa Mahkemesi, bugüne kadar makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarını esastan incelemiştir. Bu sayede uzun süren yargılamalar ile mağdur olan başvurucuya etkili bir hukuk yolu ve uygun bir telafi imkânı sağlanmaktadır.

B. Ceza Davalarıyla İlgili Olarak Anayasa Mahkemesinin Makul Sürenin Tespitinde Gözettiği Kriterler

Anayasa Mahkemesinin 20/09/2017 gün ve 2014/17411 başvuru numaralı kararının 50., 51. ve 52. paragraflarına göre;

“Ceza yargılamasının süresinin makul olup olmadığı değerlendirilirken yargılamanın karmaşıklığı ve kaç dereceli olduğu, tarafların ve ilgili makamların yargılama sürecindeki tutumu ve başvurucunun yargılamanın süratle sonuçlandırılmasındaki menfaatinin niteliği gibi hususlar dikkate alınır.

Somut başvuru açısından makul süre değerlendirmesinde sürenin başlangıç tarihi, başvurucunun evinde arama yapıldığı ve başvurucunun isnattan haberdar olduğu anlaşılan 13/4/2009 tarihidir. Sürenin bitiş tarihi ise suç isnadına ilişkin nihai kararın verildiği tarihtir. Bu kapsamda somut yargılama faaliyeti açısından sürenin bitiş tarihinin, İstanbul Anadolu 5. Ağır Ceza Mahkemesi Kararının kesinleştiği tarih olan 19/11/2015 tarihi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dava gerekçeli kararda da belirtildiği gibi delillerin kanuna aykırı bir şekilde elde edildiği, el konulan deliller üzerinde sahteciliğin yapıldığı, benzer tüm dava dosyalarında özel olarak belirlenmiş aynı kişilerin tüm soruşturma aşamalarında görev aldığı, maddi gerçeğin ortaya çıkarılma-

40 Duvan, s. 327.

sı için sanıklar ve müdafileri tarafından yapılan pek çok talebin kanuna uygun gerekçe gösterilmeden reddedildiği, ... bir davadır. Yargılama sürecinin uzunluğu büyük oranda soruşturma ve kovuşturma makamlarının eyleminden kaynaklanmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda 6 yıl 7 aylık yargılama süresinin makul olmadığı sonucuna varmak gerekir.”

Anayasa mahkemesi, bu kararından da anlaşılacağı üzere makul sürede yargılanmanın sağlanmasında, üç temel ölçütten hareket etmektedir. Bunlar; dava konusunun niteliği (karmaşıklığı), yargılamanın kaç dereceli olduğu ve yargılama sırasında tarafların ve ilgili makamlarının tutumunun, makul sürede yargılamayı etkileyip etkilemediğidir.

1. Davanın Karmaşıklığı

Anayasa Mahkemesi kararlarına göre makul süre değerlendirmesinde esas alınan ölçütlerden ilki uyuşmazlığın karmaşıklığıdır. Uyuşmazlığın çözümlenmesi için gereken süre, davaya konu olayın karmaşık oluşu ya da hukuksal nitelemenin karmaşıklık içermesi nedeniyle uzayabilmekte ya da kısalabilmektedir. Karmaşıklık kavramı, tarafların sayısının çok olması nedeniyle taraf teşkili sağlanmasındaki güçlükler, çok sayıdaki delillerin elde edilmesinde yaşanabilen sorunlar, birden çok konuda bilirkişiye başvurulmasının gerekmesi, davanın uluslararası boyutlarının ve yazışmalarının bulunması gibi hususları kapsamaktadır⁴¹. Davanın belli bir süre bekletilmesini gerektiren ceza hukukuna özgü bekletici meseleler de bu başlık altında değerlendirilebilir. Davadaki olaylar ve hukuki meselenin karmaşıklığı davanın makul sürede görülmesi kuralının ihlal edilmesi sonucunu doğurabilir⁴².

Anayasa Mahkemesi İkinci Bölümü'nün 30.12.2014 gün ve 2013/387 başvuru numaralı kararının 8., 37. ve 38. paragraflarına göre:

“Başvurucu ve diğer iki sanık 30/12/2001 tarihinde işledikleri iddia edilen kişiyi hürriyetinden yoksun kılma ve nitelikli yağma suçları nedeniyle aynı gün yakalanarak gözaltına alınmıştır.

...

Başvuruya konu davada yer alan sanık/müşteki sayısı, suçlamaların niteliği ile yargılama kapsamında icrası gereken usul işlemleri dikkate alındığında yargılamanın karmaşık olmadığı açıktır. Dava sürecinin bütününe bakıldığında, somut başvuru açısından farklı bir karar verilmesini gerektirecek bir yön bulunmadığı ve olay tarihi itibarıyla yapılan suç isnadın-

41 Duvan, s. 324.

42 Gilles Dutertre, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Ankara, Avrupa Komisyonu Yayınları, 2007, s. 249.

dan itibaren kesin hükmün verildiği tarihe kadar geçen yaklaşık 11 yıllık yargılama sürecinde makul olmayan bir gecikmenin olduğu sonucuna varılmıştır. Açıklanan nedenlerle, başvurusunun Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmesi gerekir.” şeklinde hüküm kurulurken davanın karmaşık olup olmadığına vurgu yapılmıştır.

Taraf sayısının fazla olduğu her durum, davanın karmaşık olduğu sonucunu doğurmaz. Anayasa Mahkemesinin konuyla ilgili kararı da bu yöndedir:

“Dava dosyasının incelenmesinde, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığınca 1/11/2007 tarihinde gözaltına alınan başvuru hakkında 26/11/2007 tarihinde on dört ayrı suçtan cezalandırılması istemiyle kamu davası açıldığı, yargılamaya başlayan İstanbul 12. Ağır Ceza Mahkemesince, davanın tensip zaptının düzenlenmesinden sonra toplam kırk sekiz şüphelinin savunmaları ile yirmi bir müştekinin beyanlarının alındığı, yargılamanın başladığı tarihten itibaren, aralarında bağlantı görülen farklı dava dosyalarının birleştirilmesine karar verildiği, duruşmaların ortalama olarak dört ay aralıklarla gerçekleştirildiği, yargılama süresince dosyanın incelemeye alındığı herhangi bir duruşmanın olmadığı anlaşılmıştır. Mahkemece 6/12/2012 tarihinde verilen gerekçeli kararın 9/10/2013 tarihinde temyiz incelemesi için Yargıtay'a gönderildiği, Yargıtay tarafından eksikliklerin giderilmesi için iade edilen dosyanın tekrar 2/7/2014 tarihinde Yargıtay'a gönderildiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, soruşturma ve yargılama safhalarıyla temyiz süreci birlikte değerlendirildiğinde, yargılama faaliyetlerinde hareketsiz kalınan bir dönemin bulunmadığı, yargı mercilerine atfedilebilecek bir kusurun olmadığı ve gerekli özenin gösterildiği görülmüştür.”⁴³

2. Yargılamanın Kaç Dereceli Olduğu

AYM, makul sürede yargılanma hakkını değerlendirirken, değerlendirme ölçütleri arasında yargılamanın kaç dereceli olduğunu da saymaktadır⁴⁴.

AYM, iki dereceli ceza yargılamasında on yıl beş ay ve dokuz yıl dokuz aylık yargılama sürelerini ihlal olarak değerlendirmiştir:

“Bu itibarla, somut başvuruya konu ceza davasının makul sürede tamamlanıp tamamlanmadığı bakımından değerlendirilmesi gereken süre iki dereceli bir yargılamada geçen yaklaşık 10 yıl 5 ay (Yıldıray ve İsmail Özbey) ve 9 yıl 9 aylık (Lokman Özbey) zaman dilimleridir.

⁴³ Feryat Aytimur Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/658, Karar Tarihi: 30/12/2014, Karar Tarihi: 30/12/2014 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (15.12.2019).

⁴⁴ Sibel İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: El Kitapları Serisi – 4*, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 291.

...

Başvurunun değerlendirilmesi neticesinde başvuruya konu ceza davası; hukuki meselenin çözümündeki güçlük, maddi olayların karmaşıklığı, delillerin toplanmasında karşılaşılan engeller, taraf sayısı gibi ölçütler dikkate alındığında karmaşık olmaktan uzaktır. Başvurucuların tutum ve davranışlarıyla ve usule ilişkin haklarını kullanırken özensiz davranmasıyla yargılamanın uzamasına önemli ölçüde sebep oldukları da söylenemez. Anılan davaya bütün olarak bakıldığında somut başvuru açısından farklı bir karar verilmesini gerektirecek bir yön bulunmadığı ve hâlen devam eden yargılama sürecinde makul olmayan bir gecikmenin olduğu sonucuna varılmıştır.”⁴⁵.

3. Tarafların Tutumu

Anayasa Mahkemesi kararlarına göre makul süre değerlendirmesinde esas alınan ölçütlerden sonuncusu tarafların bir başka deyişle başvuru- cunun ve ilgili makamların tutumudur. Başvurucunun tutumundan kast edilen, başvuru- cunun yargılamada sürati sağlamak için kendine düşeni yapması, geciktirici taktiklerden kaçınması ve bunu da kanıtlaması gerekliliğidir. Bu kapsamda, ilgilinin mahkeme tebligatlarını almaktan kaçması, kamu mercilerine atfedilemez; bu tür gecikmeler ‘önemsemeyen’ sanığa atfedilir. Sanığın, yargılamanın başından beri gereksiz görülen başvuruları, hiç bir başarı şansı bulunmayan talepleri/önerileri, kasti engelleme sayılır.

“Hukuk sistemimiz açısından taraflarca hazırlanma ilkesi ve resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu yargılamalar arasında tarafların etkinliği noktasında farklılıklar bulunmakla beraber, genel olarak tarafların tutumunun yargılama sürecinin uzamasındaki etkisi, yargılama süresinin makul olma niteliğinin değerlendirilmesinde nazara alınması gereken önemli bir unsurdur. Zira tarafların yargılamayı uzatmaya yönelik davranışlardan kaçınması ve kendisine tanınmış olan usuli hakları kullanırken dikkat ve özen göstermesi gereklidir”⁴⁶.

İlgili makamların tutumundan kast edilen ise yargılama yetkisi olanların kusurlu davranışlarıyla yargılamayı uzatmalarıdır. Örneğin, mahkeme kalemlerinde bazı evrakların bulunmaması, resmî mercilere sorulan sorulara zamanında cevap verilmemesi, duruşmaların arasının gereksiz yere çok uzun tutulması gibi durumlar yargılama süresini makul olmaktan çıkarır.

45 Yıldırım Özbey ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/18932, Karar Tarihi: 08/09/2015 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (22.01.2020).

46 Güher Ergun ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/13, Karar Tarihi: 02/07/2013, § 43, 58, 59. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (15.12.2019).

“Somut yargulamalarda, İzmir 2. Asliye Ceza Mahkemesi dava dosyasının akıbetinin uzun süre beklenildiği anlaşılmıştır. Belirtilen ceza davası sonucunun beklenilmesi noktasındaki takdir ilgili usul hükümleri uyarınca derece Mahkemelerine ait olmakla beraber, belirtilen ceza davası akıbetinin uzun süre beklenilmesinin somut yargulamaların süresi üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷.”

Bununla beraber yargılama makamlarının kendilerinden bekleneni yapmış olmalarına rağmen görev dışı başka nedenlerle (örneğin, hakim açığı, siyasî ortam, ulusal hukuktaki boşluklar, iş yükünün ağırlığı... vb.) makul sürenin aşılması hâlinde devlet, yine sorumlu tutulmaktadır ⁴⁸.

“...Hâkimlerin görevlerinin sık aralıklarla değiştirilmesi nedeniyle farklı hâkimlerin aynı dosyayı tekrar incelemek zorunda kalmalarının, yargılama sürecini uzattığı göz önünde tutulmalıdır⁴⁹.”

Yargılamadaki gecikmeler sadece mahkemelerden değil, yapısal sorunlardan ve organizasyon eksikliğinden de kaynaklanabilir:

“...Yargılama faaliyetinin süresine ilişkin değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken ilgili makamların tutumu kapsamında sadece yargı makamlarının tutumu dikkate alınmayıp, Devletin kamu gücü kullanan tüm organlarına atfedilebilir bir gecikme olup olmadığı üzerinde durulmalıdır. Yetkili makamlara atfedilecek gecikmeler, yargılamanın süratle sonuçlandırılması hususunda gerekli özenin gösterilmemesinden kaynaklanabileceği gibi, yapısal sorunlar ve organizasyon eksikliğinden de ileri gelebilir. Zira Anayasa'nın 36. maddesi ile Sözleşme'nin 6. maddesi, hukuk sisteminin, mahkemelerin davaları makul bir süre içinde karara bağlama yükümlülüğü de dâhil olmak üzere adil yargılama koşullarını yerine getirebilecek biçimde düzenlenmesi sorumluluğunu yüklemektedir. ... [C]eza dosyası sonucunun beklenilmesi noktasındaki takdir ilgili usul hükümleri uyarınca derece Mahkemelerine ait olmakla beraber, belirtilen ceza davası akıbetinin yedi yıl altı ay boyunca beklenilmesinin somut yargılamanın süresi üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰”

47 H. Ş. Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/7123, Karar Tarihi: 06/02/2014, § 62 ve 63. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (12.12.2019).

48 Gözübüyük, Gölcüklü, s. 287.

49 Tevfik Yıldırım Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/4701, Karar Tarihi: 23/1/2014, § 65. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (11.12.2019).

50 Sabri Çetin Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/3007, Karar Tarihi: 06/02/2014, § 64 ve 65. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (08.12.2019).

C. Başvuru Yollarının Tüketilmesi Meselesi

Konuyla ilgili son olarak üzerinde durmamız gereken mesele, başvuru yollarının tüketilmesidir. 1982 Anayasasının 148. maddesinin, 07/5/2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun'un 18. maddesiyle eklenen 3. Fıkrasına göre, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapılmadan önce, başvuruya konu ihlal iddiasını gidermede etkili ve erişilebilir bütün idari ve yargısal başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir⁵¹. Ancak Anayasa Mahkemesinin içtihatları incelendiğinde, yargısal başvuru yollarının tüketilmesi kuralının, mutlak ve otomatik bir şekilde uygulanmadığını görmekteyiz. Bir başka deyişle, Anayasa Mahkemesi yargısal başvuru yollarının tüketilmesi kuralının uygulanmasında aşırı şekilcilikle hareket etmeyip, belirli ölçüde esneklik göstermektedir. Nitekim Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümü'nün 02.07.2013 gün ve 2012/13 başvuru numaralı kararının 27. ve 28. Paragraflarına göre:

“Ancak başvuru yollarının tüketilmesi ilkesinin mutlak şekilde uygulanması temel hak ve özgürlüklerin etkin kullanımını ve korunmasını engelleyecektir. Hâlihazırda devam etmekte olan bir yargılamada, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiası ile bireysel başvuruda bulunulabilmesi, başvuru yollarının tüketilmesi kuralının istisnalarından birini teşkil etmektedir. Zira bu durumda başvuru yollarının tüketilmesi şartının aranması, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne aykırı davranılması nedeniyle meydana gelen sonuçları ortadan kaldırmayacaktır. Aksine, makul olmadığı iddia edilen yargılama faaliyetinin daha da uzamasına ve başvurucu açısından zararın artmasına neden olacaktır.”

...

Makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiasını içeren başvurular açısından, Anayasa'nın 148. maddesinin üçüncü fıkrası ile 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinin (2) numaralı fıkrasında öngörülen kanun yollarının tüketilmesi şartı, ancak makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne ilişkin etkin bir başvuru yolunun bulunması durumunda geçerli olabilecektir. Yargılama faaliyetinin makul sürede gerçekleştirilmesini temin eden, bir başka ifade ile yargılamanın uzamasını önleyici etkiye sahip olan veya yargılamanın makul sürede yapılması sonucunda oluşan zararları tespit ve tazmin edici nitelik taşıyan bir idari veya yargısal başvuru yolunun var olması halinde, bireysel başvuru

51 Hüseyin Ekinci, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurularda Bir Kabul Edilebilirlik Koşulu Olarak Başvuru Yollarının Tüketilmesi Sorunu”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı: 11, 2012, s. 17.

ruda bulunulmadan önce bu başvuru yolunun tüketilmesi şartı aranacaktır. Ancak hukuk sistemimizde, yargılama faaliyetinin uzamasını önleyici veya yargılama faaliyetinin uzamasından doğan zararları giderici etkiye sahip, Anayasa'nın 148. maddesinin üçüncü fıkrası ile 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinin (2) numaralı fıkrasının kastettiği nitelikte etkin bir başvuru yolu bulunmadığı anlaşıldığından, başvuru kanun yollarının tüketilmesi yönünden kabul edilebilir niteliktedir.”.

Bu karardan da anlaşılacağı üzere Anayasa Mahkemesi makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddialarında “kanun yollarının tüketilmesi” kuralını mutlak bir şekilde uygulamamaktadır.

D. İstinaf Kanun Yolunun Makul Sürede Yargılanma Hakkına Etkisi

İlk derece mahkemelerince verilen hükümlerin hem olgu hem de norm denetimi açısından incelenmesi amacıyla başvuru denetim yoluna istinaf denilmektedir. İstinaf denetim yolu temyizden farklı olarak, doğrudan doğruya ve sözlülük ilkeleri çerçevesinde olguya ilişkin gerçeğin araştırılmasına olanak sağlayacaktır⁵². İstinafın birincil amacı, ilk derece ceza mahkemesince verilen kararı, hem maddi hem de hukuki yönden denetleyerek, gerekirse yeniden gözden geçirmektir.

İstinaf yolu ile ilgili çalışmalar, uzun süre önce başlamasına rağmen, altyapı ve personel yetersizliği gibi sebeplerle, Bölge Adliye Mahkemeleri 2016 yılına kadar görev yapamamıştır. Nihayet Adalet Bakanlığı'nın 07.11.2015 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan kararı uyarınca, Bölge Adliye Mahkemelerinin, 20.07.2016 tarihinde, tüm yurttan göreve başlayacağı ifade edilmiştir. Ne yazık ki belirtilen tarihe kadar, istinaf kanun yolu ile ilgili eğitimler tamamlanmamış; altyapı, personel yetersizliği ile ilgili sıkıntılar bütünüyle giderilememiştir. Bölge Adliye Mahkemeleri, 20.07.2016'da, belirlenen bölgelerde, bu olumsuz koşullarda faaliyete başlamıştır⁵³.

Doktrinde istinafın, ceza davalarında makul sürede yargılanma hakkına etkisi bakımından birbirine zıt iki görüş vardır. Lehte olanlar, gerekli tedbirlerin alınması halinde, istinafla birlikte daha makul sürelerde ve daha ucuz bir yargılama sağlanması mümkün olacağını iddia etmektedir. Karşıt görüş ise, zaten uzun sayılabilecek nitelikteki yargılama sürelerinin, istinaf mahkemelerinin yürürlüğe girmesinden sonra daha da uzayacağını iddia etmektedirler⁵⁴.

52 Bıçak, s. 793.

53 Ayşegül Atay Coşkun, “İstinaf Yargılaması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 135, 2018, s. 262.

54 Devrim Güngör, Adem Albayrak, *İstinaf*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2016, s. 40-41.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 357. maddesinin birinci fıkrasının son cümlesine göre, istinaf incelemesinde, taraflar ilk derece mahkemesinde ileri sürmedikleri vakıaları gündeme getiremezler. Ancak inceleme konumuz ceza yargılamaları açısından bu durum söz konusu olamaz. Nitekim CMK m.282, d bendinde, “*bölge adliye mahkemesi duruşma hazırlığı aşamasında toplanan delil ve belgeler*”den bahsedilmektedir. İşte bu noktada maddi gerçeğin ortaya çıkarılması gayesiyle yeni delil ve olayların ortaya konulması yargılama sürecini uzatabilecektir. Ancak Anayasa Mahkemesi hükmün denetlenme olanağının, makul sürede yargılanma hakkından üstün olduğunu, konuya ilişkin 2019 tarihli basın açıklamasında şu şekilde ifade etmiştir:

“Yargılamanın makul bir sürede sonuçlandırılması ve usul ekonomisinin sağlanması amacıyla da olsa hapis cezasına ilişkin mahkûmiyet hükümlerinin denetime tabi kılınmamasının sanığa aşırı bir külfet yükleyeceği açıktır. Hürriyeti bağlayıcı cezaya ilişkin mahkûmiyet hükmünün denetlenmesiyle elde edilecek bireysel yarar, makul sürede yargılanma hakkı ve usul ekonomisi ilkesine feda edilemez⁵⁵.”

E. Basit Yargılama Usulünün Makul Sürede Yargılanma Hakkına Etkisi

Basit yargılama usulü, iddianamenin kabulünden sonra bazı suçlarda mahkemenin takdirine bağlı olarak duruşma yapılmadan evrak üzerinde yürütülen, olağan yargılama usulünden daha hızlı ve basit bir ceza muhakemesi usulüdür.

17/10/2019 tarih ve 7188 sayılı Kanun ile yeniden düzenlenen CMK'nın 251. maddesine göre:

(1) Asliye ceza mahkemesince, iddianamenin kabulünden sonra adli para cezasını ve/veya üst sınırı iki yıl veya daha az süreli hapis cezasını gerektiren suçlarda basit yargılama usulünün uygulanmasına karar verilebilir.

(2) Basit yargılama usulünün uygulanmasına karar verildiği takdirde mahkemece iddianame; sanık, mağdur ve şikâyetçiye tebliğ edilerek, beyan ve savunmalarını on beş gün içinde yazılı olarak bildirmeleri istenir. Tebligatta duruşma yapılmaksızın hüküm verilebileceği hususu da belirtilir. Ayrıca, toplanması gereken belgeler, ilgili kurum ve kuruluşlardan talep edilir.

(3) Beyan ve savunma için verilen süre dolduktan sonra mahkemece duruşma yapılmaksızın ve Cumhuriyet savcısının görüşü alınmaksızın, Türk Ceza Kanununun 61 inci maddesi dikkate alınmak suretiyle, 223 üncü

55 Anayasa Mahkemesi Basın Duyurusu, Basın Duyurusu Tarihi: 15/2/2019, Basın Duyurusu Numarası: ND 4/19, <https://www.anayasa.gov.tr> (27.05.2020).

maddede belirtilen kararlardan birine hükmedilebilir. Mahkûmiyet kararı verildiği takdirde sonuç ceza dörtte bir oranında indirilir.

(4) Mahkemece, koşulları bulunması hâlinde; kısa süreli hapis cezası seçenek yaptırımlara çevrilebilir veya hapis cezası ertelenebilir ya da uygulanmasına sanık tarafından yazılı olarak karşı çıkılmaması kaydıyla hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilir.

(5) Hükümde itiraz usulü ile itirazın sonuçları belirtilir.

(6) Mahkemece gerekli görülmesi hâlinde bu madde uyarınca hüküm verinceye kadar her aşamada duruşma açmak suretiyle genel hükümler uyarınca yargılamaya devam edilebilir.

(7) Basit yargılama usulü, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, sağır ve dilsizlik hâlleri ile soruşturma veya kovuşturma yapılması izne ya da talebe bağlı olan suçlar hakkında uygulanmaz.

(8) Basit yargılama usulü, bu kapsama giren bir suçun, kapsama girmeyen başka bir suçla birlikte işlenmiş olması hâlinde uygulanmaz.”

Düzenlenmeden de anlaşılacağı üzere basit yargılama usulü, muhakemenin süresini kısaltmaya yönelik bir müessesedir. Zira sadeliği ve pratikliği sayesinde olağan yargılamadan daha hızlı sonuç almaya elverişlidir. Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu kararlarında basit yargılama usulünü bu şekilde değerlendirmiştir:

“Basit yargılama usulü; 6100 sayılı Kanun’un 316. maddesinde yer alan davalar ile kanunlarda açıkça belirtilen bazı davalarda uygulanan ve yazılı yargılama usulünden daha basit ve çabuk işleyen, daha kısa bir incelemeye ihtiyaç duyan ve daha kolay bir inceleme ile sonuçlandırılacak dava ve işler için kabul edilmiş bir yargılama usulüdür.”⁵⁶

Sonuç

Ülkemizde hem yargılamada hem de tutuklulukta makul sürenin aşılması ciddi bir sorundur. Oysaki ceza yargılaması makul sürede tamamlanırsa, ceza adaleti o kadar erken gerçekleşmiş olur. Makul sürede yargılama, mahkemelerin maddi gerçeğe ulaşma oranını da arttıran bir etkidir. “Geç gelen adalet, adalet değildir” algısı vatandaşlarda yerleştiğinde, yargılamaya, hukuka ve nihayetinde devlete karşı bir güvensizlik doğmaktadır. Devlet tarafından ve Devlet adına yapılan bir kamu hizmeti olan yargılamada, davaların mümkün olan en kısa sürede yapılıp bitirilmesinde en büyük görev yargılama organlarına düşmektedir. Anayasa Mahkemesi bu konuda üzerine düşen görevi, birey-

⁵⁶ Taylan Kamış Başvurusu, Başvuru Numarası: 2013/5709, Karar Tarihi: 17/3/2016, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr> (25.05.2020).

sel başvurularında makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarını esastan inceleyip başvurucuya etkili bir hukuk yolu ve uygun bir telafi imkânı sağlanmak suretiyle yerine getirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus bir taraftan uzun yargılamalar ile bireyleri mağdur etmezken diğer yandan da makul bir süre beklenmeden bitirilen bir yargılama ile maddi hakikat ve adaletten uzaklaşmamasıdır. Bu dengenin kurulmasında da Anayasa Mahkemesinin içtihatları belirleyici olacaktır.

Ceza yargılaması açısından, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru kararlarına baktığımızda, makul sürenin aşılmasının mevzuattan ziyade uygulamadan kaynaklandığını görmekteyiz. Yargılamanın uzamasına yol açan uygulama kaynaklı sorunlar çok çeşitlidir. Ancak bunların içerisinde, hakimlerin dava dosyasına vakıf olmadıkları için duruşmaları gereksiz yere ertelemeleri, çok sık değişen mevzuat nedeniyle yaşanan sorunlar ile eğitim eksikliği nedeniyle adliye personelinin yaptığı hatalar ön plana çıkmaktadır. Mevzuat yönünden ise CMK m. 190/1 c.2'deki duruşmaya verilecek aranın azami sınırının belirtilmemesi bir eksikliklerdir.

Hukuk devleti ilkesinden vazgeçmeksizin ceza yargılamasının hızlandırılması, adil yargılanma hakkının varlığı için olmazsa olmazdır. Kanaatimizce adli kolluk teşkilatı alanında atılacak adımlar, bu açıdan çok önemlidir. Zira Cumhuriyet savcılığı bünyesinde oluşturulacak, alanında uzmanlaşmış bir adli kolluk teşkilatı, soruşturma ve kovuşturma evrelerinde hataları en aza indirerek muhakemenin uzamasına engel olacaktır. Her ne kadar CMK m.164'de adli kolluk öngörülse de bu düzenleme fiilen hayata geçememiştir. Genel idari kolluk teşkilatları, adli olaylara adli kolluk sıfatıyla müdahale etmektedir. Ayrıca adli delil olgusunun ceza yargılamalarında güçlendirilmesinin de yargılama sürelerini kısaltacağı düşüncesindeyiz. Nitekim, adli delilin esas rolü maddi hakikate ulaşım adli hatalardan korunmak olsa da ceza muhakemesinin gereksiz yere uzamasını engelleyici bir niteliği de vardır.

KAYNAKLAR

- Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, *Adli İstatistikler 2018*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.
- Artuk, M. Emin; Gökçen, Ahmet; Alşahin, M. Emin; Çakır, Kerim, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 12. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- Bıçak, Vahit, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 4. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2018.
- Centel, Nur; Zafer, Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Bası, Beta Yayınları, Ankara, 2015.
- Code, Michael A., *Trial Within a Reasonable Time*, Carswell Publishing, Canada, 1992.
- Coşkun, Ayşegül Atay, “İstinaf Yargılaması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 135, 2018, s. 261-308.
- Dutertre, Gilles, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Avrupa Komisyonu Yayınları, Ankara, 2007.
- Duvan, Ayşe Özkan, “Bireysel Başvuru Kararlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 68, Sayı 1, 2019, s. 287-336.
- İkinci, Hüseyin, “Anayasa Mahkemesine Bireysel başvurularda Bir Kabul Edilebilirlik Koşulu Olarak Başvuru Yollarının Tüketilmesi Sorunu”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 11, 2012, s. 1-20.
- Gölcüklü, Feyyaz, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre” *İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve T.B.M.M. Sempozyumu*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.
- Gözübüyük, Şeref; Gölcüklü, Feyyaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- Güngör, Devrim; Albayrak, Adem, İstinaf, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2016.
- İnceoğlu, Sibel, *Adil Yargılanma Hakkı – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: El Kitapları Serisi – 4*, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi Yayınları, Ankara, 2018.
- Koca, Mahmut, “Tutuklamada Oranlılık İlkesi Çerçevesinde 2002 CMUK Tasarısının ‘Adli Kontrol’ Tedbirinin Değerlendirilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 109-140.
- Kuijer, Martin, “The Right to a Fair Trial: Effective Remedy for Excessively Lengthy Proceedings (Articles 6 and 13 ECHR)”, *EJTN Seminar ‘Effective Remedies, Lengthy Proceedings and Access to Justice in the EU’*, Cracow, 2013, s. 1-13.
- Özbek, Veli Özer; Kanbur, Mehmet Nihat; Doğan, Koray; Bacaksız, Pınar; Tepe, İlker, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Bası, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Özer, Sıddık Onur, “Yargılama Hukukunda Bir Adil Yargılanma Hakkı Unsuru Olarak Makul Sürede Yargılanma”, *Hukukçular Arası Makale Yarışması*, TBB Yayınları, Ankara, 2014.
- Özgenç, İzzet, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 13. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017.

- Öztürk, Bahri; Tezcan, Durmuş; Erdem, M. Ruhan; Sırma, Özge; Saygılar-Kırıt, Y. F.; Özyayın, Özdem; Alan-Akcan, E.; Erden, Efser, *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Bası, Ed. Bahri Öztürk, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Pekcanitez, Hakan, “Medeni Yargıda Adil Yargılama Hakkı”, *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 2, 1997, s 35-55.
- Reid, Karen (Terc. Öcal-Düzgören, Bahar), *Adil Bir Yargılamanın Güvenceleri*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Şahin, İsmail, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2019, s. 223-255.
- Şen, Ersan, *Ceza Yargılamasında Makul Süre*, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-drersan-sen/1742035> (18.11.2018)
- Tezcan, Durmuş; Erdem, Mustafa Ruhan; Sancakdar, Oğuz; Önok, Rıfat Murat, *İnsan Hakları El Kitabı*, 5. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Ünver, Yener; Hakeri, Hakan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 10. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.
- Üzülmez, İlhan, “Türk Hukukunda Suçsuzluk Karinesi ve Sonuçları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 58, 2005, s. 41-72.
- Yenisey, Feridun; Nuhoğlu, Ayşe, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 3. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2015.
- <https://www.anayasa.gov.tr>
- <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

